

УДК [001: 930] (477.75)–057.4

Андрій Непомнящий (м. Сімферополь)

РОДИНА ХАРУЗІНИХ І РОЗВИТОК ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМУ

Розглянуто внесок у кримиознавчу скарбницю родини відомих російських етнографів Харузіних. Розкрито біографічну канву дослідників. На підставі введення до наукового обігу архівних матеріалів та бібліографічних джерел висвітлено експедиційну діяльність російських учених із вивчення кримських татар на початку ХХ століття.

Ключові слова: Харузіни, Крим, етнографія, кримські татари.

Рассмотрен вклад в кримиоведение известных русских этнографов Харузиных. Раскрыта биографическая канва исследователей. На основании введенных в научный оборот архивных материалов и библиографических источников освещена экспедиционная деятельность русских ученых в изучении крымских татар в начале ХХ века.

Ключевые слова: Харузины, Крым, этнография, крымские татары.

Вихідці з багатого купецького сибірського роду брати Михайло, Микола, Олексій та їхня сестра Віра одноставно пов'язали своє життя з етнографією. Вони зробили неоцінимий внесок до скарбниці вітчизняної орієнталістики. Наукова спадщина Харузіних нараховує більше трьохсот публікацій¹. Вони залишили нащадкам і унікальне особисте книжкове зібрання², що зберігається зараз у Відділі рідкісної книги Наукової бібліотеки Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова. Не меншу цінність мають архівні документи членів цієї неординарної родини, що відклалися у двох московських сховищах³. Досить дружні в житті та роботі, брати і сестра завжди допомагали один одному, разом не раз брали участь у наукових експедиціях. Їхні багатогранні дослідницькі інтереси перехрещувалися — однакові або близькі наукові проблеми, одні й ті ж регіони⁴.

Микола Миколайович Харузін (1865–1900) походив із багатой сибірської купецької родини. Після закінчення Четвертої Московської гімназії 1885 року він продовжив здобувати освіту на юридичному факультеті Московського університету, звідки перевівся до Юр'ївського (Дерптського) університету. Вже в ті роки він твердо вирішив стати етнографом. Разом зі своїм братом — Михайлом Миколайовичем⁵ — вони склали програму для збирання відомостей про юридичні звичаї народів Росії⁶. Після повернення до Москви Микола Миколайович відмовився від пропозиції залишитися при Московському університеті для підготовки до професорського звання з

міжнародного права й повністю віддався роботі в Етнографічному відділі Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, де був редактором “Сборника сведений для изучения быта крестьянского населения России” і найдіяльнішим співробітником авторитетного журналу “Этнографическое обозрение”.

Лише 1893 року М. М. Харузін склав іспити на філологічному факультеті Юр'ївського університету на ступінь кандидата з етнографічно-географічних наук. У Росії до початку ХХ ст. кафедри етнографії взагалі були відсутніми, а сама ця наука “не була предметом спеціального навчання” в жодному з російських університетів⁷.

Улаштувавшись на службу в архів Міністерства юстиції, М. М. Харузін невдовзі перейшов до Історичного музею на посаду понадштатного хранителя колекцій. За сприяння професора Московського університету, голови Етнографічного відділу Товариства Всеволода Федоровича Міллера⁸ він добився утвердження на посаді приват-доцента з етнографії в Московському університеті. Тоді цей предмет ще не викладався в жодному університеті країни. Водночас із 1898 року М. М. Харузін викладав цей курс в Лазаревському інституті східних мов⁹. Характеризуючи наукову спадщину М. М. Харузіна, етнограф Дмитро Костянтинівич Зеленін (1878–1954) писав 1936 року: “Курс загальної етнографії Харузіна, насичений фактичними матеріалами, залишається до сьогодні неперевершеним”¹⁰. Смерть цього невтомного й плідного вченого в

34-річному віці стала важкою втратою для етнографічної науки¹¹.

М. М. Харузін активно займався збором етнографічних даних і археологічними розкопками в Криму¹². Його перше наукове відрядження на півострів датується 1886 роком, коли він закінчив перший курс Московського університету. Експедиція проводилася під керівництвом В. Ф. Міллера. Студент-юрист із захопленням займався розкопками і збором етнографічного матеріалу в Алушті, реєстрував знахідки, збирав у татарських селах відомості по звичаєвому праву, записував перекази і казки. За свідченнями В. Ф. Міллера, свої матеріали про цю експедицію М. М. Харузін опублікував у “Симферопольских ведомостях”¹³. Вочевидь, йдеться про “Таврические губернерские ведомости”. Ця публікація, разом з тим, не увійшла до підготовленого В. Ф. Міллером “Бібліографічного переліку праць М. М. Харузін”¹⁴. В “Севастопольском листке” нами виявлено статтю “Археологічні розвідки в Алушті та її околицях”, підписану “М. Х.”. Очевидно, брати брали участь у дослідженнях В. Ф. Міллера разом, і Михайло Миколайович узяв на себе опис ходу розкопок¹⁵. Експедиції Миколи Миколайовича Харузін до Криму повторювалися 1888, 1889 і 1894 років¹⁶.

Списки основних праць М. М. Харузін наведено в публікаціях В. Ф. Міллера¹⁷, С. Слущького¹⁸ та в Пам’ятній книзі Лазаревського інституту східних мов¹⁹. До них не увійшли численні публікації вченого в періодиці й написані ним рецензії, зокрема виявлений нами його досить критичний відгук на покажчик “TAURICA” Арсенія Івановича Маркевича²⁰. Рецензент відмітив у вступі, що “крім полегшення при заняттях відомою галуззю, можливості орієнтуватися в численних творах, статтях і замітках, бібліографічні покажчики дають можливість з’ясувати, що зроблено для вивчення цієї галузі та що ще залишається зробити”. Основну увагу було приділено розбору другого відділу “TAURICA” — “Географія, етнографія, статистика, подорожі”. М. М. Харузін констатував: “Не можна не звернути увагу на порівняльну його бідність; залишивши осторонь відомості, що дійшли до нас про мешканців Криму від минулих століть, ми знайдемо лише незначну кількість праць, присвячених опису сучасних звичаїв і обрядів різнохарактерного населення півострова”²¹. Дуже коректно вказуючи на конкретні етнографічні помилки А. І. Маркевича

(до кримських татар включено качинських татар (праця Н. Кострова)²²), рецензент зазначив: “Складання покажчиків становить завжди настільки значну роботу, що деякі проблеми та недоліки не мають ставитися в провину автору”²³. М. М. Харузін підсумував, що, не зважаючи на значну кількість друкарських помилок у прізвищах авторів і видавців, праця А. І. Маркевича “має серйозне значення, оскільки є єдиним за своєю широтою і повнотою бібліографічним покажчиком із різних галузей кримознавства”²⁴.

Для кримознавства становить інтерес і ґрунтовне дослідження М. М. Харузін “Історія розвитку житла в кочових і напівкочових тюркських та монгольських народностей Росії”²⁵.

Науковою обробкою і публікацією зібраних М. М. Харузіним матеріалів займався його брат — Олексій Миколайович (1864–1932). Після закінчення Ревельської губернської гімназії й Природничого відділення Фізико-математичного факультету Московського університету та здобуття ступеня магістра зоології Дерптського університету він улаштувався на державну службу. З 90-х років XIX ст. він змінив ряд відповідальних постів — чиновник для особливих доручень при губернаторові Естляндії, з 1902 року — керуючий канцелярією Віленського генерал-губернатора, губернатор Бессарабії (з 1905 р.), директор Департаменту духовних справ іноземних віросповідань (із 1909 р.), товариш міністра внутрішніх справ Росії О. О. Макарова (з 1911 р.), сенатор (із 1913 р.). За декілька років до революційних подій 1917 року Олексій Миколайович подав у відставку у зв’язку з незгодою з діями міністра Олександра Олександровича Макарова²⁶.

До того як О. М. Харузін присвятив себе адміністративній діяльності, він знаходив час для глибоко наукових етнографічних розробок. Восени 1889 року 25-річного Олексія Миколайовича обрали секретарем Антропологічного відділу Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, що перебувало при Московському університеті. У 1890–1891 роках він редагував “Дневник Антропологического отдела” Товариства²⁷. Тут він розмістив серію своїх досліджень, написаних на основі експедиційного матеріалу протягом 1885–1890 років.

Основний масив кримознавчих публікацій О. М. Харузін присвячувався вивченню крим-

ських татар. У статті “Замітка про татар Південного берега Криму” він навів їхній зовнішній опис, таблиці фізичних і антропологічних даних: зріст, форма голови та інші відомості²⁸. В окремому повідомленні етнограф зупинився на обґрунтуванні закономірностей зросту татар прибережної смуги²⁹. Зібрані за декілька років морфологічні дані було опубліковано О. М. Харузіним у статті “Татари Гурзуфа”, де він услід за Густавом Івановичем Радде (1831–1903) застосував тричленну класифікацію татар: степові, гірські й південнобережні — та спробував простежити процеси асиміляція, пов’язані з міграціями населення в Криму³⁰. Підсумкам археологічних розвідок О. М. і М. М. Харузіних у Криму влітку 1889 року присвячена стаття “Стародавні могили Гурзуфа та Гугуша”³¹. Розкопки відбувалися в Гурзуфі. Антропологи досліджували стародавні поховання в маєтках П. І. Губоніна та І. І. Фундуклея. За виявленими останками було зроблено спробу відтворити етнічну історію цих місць. Робота викликала інтерес учених різних галузей знань³². Значення досліджень, проведених Олексієм Миколайовичем на терені антропології, було очевидним вже його сучасникам. У 1890 р. він отримав золоту медаль Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії за “енергійну і корисну діяльність як секретар Антропологічного відділу, що виявилася в турботах про видання і наукові збірки Відділу, і за численні наукові праці в галузі антропології”³³.

Після встановлення радянської влади О. М. Харузін працював у Тульській губернії на Шатиловській дослідній сільськогосподарській станції, ним же й організованій. Через хворобу дружини Наталії Василівни 1924 року він вимушений був повернутися до суєтного московського життя. Відомий у дорадянський час етнограф і громадський діяч зміг улаштуватися на роботу в Сільськогосподарський політехнікум викладачем садово-городнього відділення. Уже 1927 року Олексія

Миколайовича було заарештовано як пов’язаного в минулому з царською адміністрацією, але невдовзі відпущено. Повторний арешт стався 21 лютого 1932 року, коли його забрали разом із сином Всеволодом за звинуваченням в антирадянській агітації. 3 квітня 1932 року постановою Особливої наради при колегії ОГПУ його було засуджено за статтею 58–10 КК до висилки на три роки, але 8 травня того ж року помер від серцевої недостатності в лікарні Бутирського ізолятора³⁴.

Перша жінка-професор етнографії в дорадянській Росії Віра Миколаївна Харузїна (1886–1931)³⁵ в 1907–1923 рр. викладала курс етнографії³⁶ в Московському археологічному інституті та Вищих жіночих курсах, пізніше — в Московському університеті. Разом із М. М. Харузіним вона брала участь у польових роботах у Криму, збирала матеріал щодо вірувань, релігійних обрядів і фольклору кримських татар. Опубліковані спогади вченої, на жаль, не торкаються цього періоду³⁷. Віра Миколаївна видала лекції з етнографії свого брата Миколи Миколайовича. У додатку до четвертого випуску “Етнографії” М. М. Харузїна вона розмістила “Матеріали для бібліографії етнографічної літератури”³⁸. Кримські бібліографічні документи зібрані в розділах “Подорожі” та “Твори основного характеру, що відносяться до декількох областей Росії”. При цьому Крим окремим регіоном не виділено. Записи про кримських татар уміщено до розділу “Новоросійська область”. Подана бібліографія вибіркова й містить лише загальновідомі праці про кримських татар і циганів. Серед заслуг В. М. Харузїної перед кримознавством зазначимо й те, що вона була науковим наставником видатного дослідника кримськотатарської та караїмської етнографії Поліни Яківни Чепуріної (1880–1947)³⁹.

Маловідома діяльність російських учених — представників родини Харузіних — яскравий приклад подвижництва дорадянської інтелігенції у справі вивчення околиць Російської імперії.

Джерела та література

- 1 *Непомнящий А. А.* Историчне кримознавство (кінець XVIII — початок XX століття): Біобібліографічне дослідження. — Сімферополь: Бізнес-Інформ, 2003. — С. 227–229.
- 2 Див. докладніше: *Шуманский Е. А.* Справочная книга для русских библиофилов и коллекционеров. — Одесса, 1905. — С. 124–125.
- 3 Державний історичний музей Російської Федерації, відділ писемних джерел, ф. 81. Наукова бібліотека Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, відділ рідкісних книг, ф. 39. Див. також: *Керимова М. М., Наумова О. Б.* Архив А. Н. Харузина в библиотеке МГУ // *Этнографическое обозрение*. — Москва, 1995. — № 5. — С. 159–160; То же // *Вестник архивиста*. — Москва, 2000. — № 5/6 (59/60). — С. 42–60; 2001. — № 2 (62). — С. 195–214. Як у зв'язку з цим зрозуміти заяву про те, що архіву О. М. Харузіна не знайдено? Див.: *Сабурова Л. М.* Харузин Алексей Николаевич // *Славяноведение в дореволюционной России: Биобиблиографический словарь*. — Москва: Наука, 1979. — С. 352–354.
- 4 *Керимова М. М.* Семья этнографов Харузиных и их эпистолярное наследие // *Этнографическое обозрение*. — Москва, 2003. — № 4. — С. 90.
- 5 Михайло Миколайович Харузін (1860–1888) — етнограф, юрист. Після закінчення Московського університету продовжив навчання в Берліні та Гейдельберзі. Повернувшись до Росії, був секретарем Відділу етнографії Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при імператорському Московському університеті. Потім М. М. Харузін перейшов на службу в Естляндське губернське правління, зайнявся редакцією неофіційної частини “Эстляндских губернских ведомостей”, був призначений чиновником для особливих доручень при Естляндському губернаторові. Помер від черевного тифу. 1886 р. разом із В. Ф. Міллером брав участь в етно-археологічних розкопках на Південному березі Криму. За вказівкою останнього склав звіт про ці дослідження. Див.: [*Харузин М. Н.*] Археологические разведки в Алуште и ее окрестностях // *Севастопольский листок*. — Севастополь, 1886. — № 72. — 20 июня; № 73. — 22 июня; № 74. — 25 июня; № 76. — 29 июня; № 77. — 2 июня. — Вид. під псевд.: М. Х. Див. відгук про цю публікацію: [*Косцюшко-Валюжинич К. К.*] К заметке “Археологические раскопки в Алуште и ее окрестностях”, помещенной в № 72-м “Севастопольского листка” // *Севастопольский листок*. — Севастополь, 1886. — № 74. — 25 июля. — Підп.: *Косцюшко К.* Див. про М. М. Харузіна: М. Н. Харузин. — Ревель, 1888. — 80 с.; [М. Н. Харузин: Некролог] // *Исторический вестник*. — Санкт-Петербург, 1888. — № 12. — С. 796; *Миллер В. [Ф.]* Памяти М. Н. Харузина // *Труды Этнографического отделения Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при имп. Московском университете*. — Москва, 1899. — Кн. 9, вып. 1. — С. 1–3.
- 6 *Сперанский М. Н.* М. Н. Харузин // *Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине*. — Нежин, 1900. — Т. 3. — С. 122.
- 7 *Керимова М. М.* Семья этнографов Харузиных и их эпистолярное наследие... — С. 92.
- 8 Всеволод Федорович Міллер (1848–1913) — мовознавець, санскритолог, етнограф-фольклорист, археолог, професор Московського університету, член-кореспондент Академії наук по Відділенню російської мови та словесності з 5 грудня 1898 року, ординарний академік із 5 лютого 1911 року, директор Лазаревського інституту східних мов (1897–1911). Був головою Етнографічного відділу Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті (з 1881 р.). Один із засновників журналу “Этнографическое обозрение”. У 1884–1897 роках — директор Дашковського етнографічного музею в Москві. Див. про нього: *Богданов В. Вс. Ф.* Миллер как председатель Этнографического отдела // *Этнографическое обозрение*. — Москва, 1913. — № 3/4. — С. 21–34; *Гордлевский В. А.* Памяти В. Ф. Миллера // *Там же*. — С. 47–49; То же // *Академик В. А. Гордлевский: Избранные сочинения: В 4-х кн.* — Москва: Наука, 1968. — Т. 4. — С. 396–397.

- 9 *Анучин Д.* Николай Николаевич Харузин: Некролог // Землеведение. — Москва, 1900. — Кн. 1. — С. 108.
- 10 Санкт-Петербурзька філія Архіву РАН, ф. 849, оп. 1, д. 763, арк. 1.
- 11 *Довнар-Запольский М. В. Н. Н.* Харузин: Некролог // Древности: Труды Археографической комиссии имп. Московского археологического общества / Под ред. *М. В. Довнар-Запольского.* — Москва, 1900. — Т. 2, вып. 1. — Стб. 189; Тридцатилетие специальных классов Лазаревского института восточных языков, 1872–1902: Памятная книжка, изданная на средства почетного попечителя Лазаревского института С. С. Абабамелек-Лазарева. — Москва, 1903. — С. 116.
- 12 *Анучин Д.* Указ. соч. — С. 109.
- 13 *Миллер В. [Ф.]* Николай Николаевич Харузин // Этнографическое обозрение. — Москва, 1900. — № 2. — С. 3.
- 14 *Миллер В. [Ф.]* Библиографический перечень печатных трудов Н. Н. Харузина // Этнографическое обозрение. — Москва, 1900. — № 2. — С. 12–14.
- 15 [*Харузин М. Н.*] Археологические разведки в Алуште и ее окрестностях // Севастопольский листок. — Севастополь, 1886. — № 72. — 20 июня; № 73. — 22 июня; № 74. — 25 июня; № 76. — 29 июня; № 77. — 2 июля.
- 16 *Миллер В. [Ф.]* Николай Николаевич Харузин... — С. 4.
- 17 *Миллер В. [Ф.]* Библиографический перечень... — С. 12–14.
- 18 *Слуцкий С.* Памяти Н. Н. Харузина // Древности: Труды имп. Московского археологического общества. — Москва, 1901. — Т. 19. — С. 41–43.
- 19 Тридцатилетие специальных классов... — С. 117–118.
- 20 [*Харузин Н. Н.*] [Рецензия] // Этнографическое обозрение. — Москва, 1895. — № 4. — С. 155–156. — Рец. на кн.: *Маркевич А. И.* “TAURICA”: Опыт описания книг и статей, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще. — Симферополь, 1894. — 395 с. — Вид. під псевд.: *Н. Х.*
- 21 Там само. — С. 155.
- 22 Див.: *Костров Н.* Качинские татары / Предисл. *И. Н. Березина.* — Казань, 1852. — 66 с. У книзі розповідається про мешканців Єнісейського краю, поселеннях під Мінусінськом.
- 23 [*Харузин Н. Н.*] [Рецензия]... — С. 155.
- 24 Там само. — С. 156.
- 25 *Харузин Н.* История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России // Этнографическое обозрение. — Москва, 1896. — Кн. 28, № 1. — С. 1–53; 1897. — Кн. 29/30, № 2/3. — С. 1–71; То же. — Москва, 1896. — IV, 124 с.
- 26 *Керимова М. М., Наумова О. В.* Алексей Николаевич Харузин — этнограф и антрополог // Репрессированные этнографы. Вып. 1 / Сост. и отв. ред. *Д. Д. Тумаркин.* — 2-е изд. — Москва: Восточная литература, 2002. — С. 165–166.
- 27 [*Богданов А.*] Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии и соприкасающимся с нею отраслям знания, преимущественно за последнее тридцатипятилетие (1850–1888), собранные Анатолием Богдановым, председателем Зоологического отделения Общества. Т. 3 // Известия имп. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при имп. Московском университете. — Москва, 1891. — Т. 70. — Л. 32, табл. 35; Императорское Московское археологическое общество в первое десятилетие его существования (1864–1914) / Под ред. *П. С. Уваровой, И. Н. Вороздина:* В 2-х т. — Москва, 1915. — Т. 2. — С. 387.
- 28 *Харузин А. Н.* Заметки о татарах Южного берега Крыма // Известия имп. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при имп. Московском университете. — Москва, 1890. — Т. 68: Дневник Антропологического отдела, вып. 2. — Стб. 59–62.
- 29 *Харузин А. Н.* О росте татар Южного берега Крыма // Известия имп. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящем при имп. Московском университете. — Москва, 1890. — Т. 68: Дневник Антропологического отдела, вып. 3. — Стб. 80–87.
- 30 *Харузин А. Н.* Татары Гурзуфа // Известия имп. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящем при имп. Московском университете. — Москва, 1890. — Т. 68: Дневник Антропологического отдела, вып. 7. — Стб. 249–270; Вып. 8. — Стб. 303–322.
- 31 *Харузин А. Н.* Древние могилы Гурзуфа и Гугуша: На Южном берегу Крыма // Из-

- вестия имп. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящем при имп. Московском университете. — Москва, 1890. — Т. 64: Труды Антропологического отдела, т. 11, вып. 1. — Стб. 1–102; То же. — Москва, 1891. — 103 с.
- 32 [Рецензия] // Русский вестник. — Москва, 1891. — № 6. — С. 304–306. — Рец. на кн.: Харузин А. Н. Древние могилы Гурзуфа и Гугуша. — Москва, 1891. — 103 с.
- 33 Цит. за: Керимова М. М., Наумова О. Б. Алексей Николаевич Харузин... — С. 169–170.
- 34 Керимова М. М., Наумова О. Б. Алексей Николаевич Харузин... — С. 166.
- 35 Зауважимо, що Віра Миколаївна не мала вищої освіти. “Університетами” для неї були брати. Див. про неї: Елеонская Е. Н. В. Н. Харузина (1866–1931) // Советская этнография. — Ленинград, 1931. — № 1/2. — С. 153–155; Зеленин Д. К. Вера Николаевна Харузина (1866–1931) // Lud Słowiański. — 1936. — Т. 2. — S. 276.
- 36 Див.: Харузина В. Н. Этнография: Курс лекций / Московский Археологический ин-т. — В 2-х вып. — Москва, 1909. — Вып. 1: Введение. Верования малокультурных народов. — 592 с.; 1914. — Вып. 2: Приемы изучения явлений материальной культуры. (Жилище, одежда, украшения, пища). — VII, 469 с.
- 37 Харузина В. Н. Прошлое: Воспоминания детских и отроческих лет / Вступ. ст., подг. текста и комм. М. М. Керимовой и О. Б. Наумовой. — Москва: Новое литературное обозрение, 1999. — 558 с. — (Россия в мемуарах).
- 38 Харузина В. [Н.] Материалы для библиографии этнографической литературы // Харузин Н. [Н.] Этнография: Лекции, читанные в имп. Московском университете: Посмертное изд. / Под ред. В. [Н.] Харузиной: В 4-х вып. — Санкт-Петербург, 1905. — Вып. 4, прил. — С. 1–295.
- 39 Див. докладніше про наукову діяльність П. Я. Чепуріної: Непомнящий А. А. Подвижники крымоведения. — Симферополь, 2008. — Т. 2: TAURICA ORIENTALIA. — С. 363–386.

Andrei Nepomnyashchy

Kharuzins family and the development of the ethnological studies in the Crimea

The role of the learned Russian family in the research of the Crimean Tatars' history at the beginning of the 20th century was investigated by the author on the basis of some new files found in Moscow and Saint-Petersburg. The biographies of the ethnographers were retrieved, also the considerable contributions to the deal of the region's investigations made by this family were estimated and the analysis of some research works was made. Some supplementary reference material on the history of science was brought into requisition.

Key words: Kharuzin's, Crimea, ethnography, Crimean Tatars, expeditions.

